Original scientific paper

Fried István

SZERB–MAGYAR KULTURÁLIS KAPCSOLATOK A DUALIZMUS KORÁBAN

(JEGYZETEK EGY PROBLÉMAFÖLVETÉS ÜRÜGYÉN)[1]

Nem tudom, mennyire gyakori, hogy egy értekezés szerzője művének maga választotta címét tüstént az első mondatban magyarázni és ezzel együtt módosítani kezdi. Ugyanis, mai felfogásunk szerint valóban készíthető olyan tanulmány, amely az egykorú újságok, hetilapok, folyóiratok, írói életművek és költői-írói hagyatékok alapján valamiféle képet rajzol a szerb–magyar irodalmi kapcsolatok alakulásáról 1867–1918 között. Csakhogy, aki ilyen munkára vállalkozik, néhány alapvetően gátló tényezőbe botlik:

1) Az egykori újságíró és olvasó a szerb–magyar irodalmi kapcsolatokat sosem önmagukban tekintette, hanem előféltevései határozták meg véleményét, a másik népről kialakult (elő)ítéletek szerint gondolkodott.

2) A magyar értekezők közül viszonylag kevesen voltak jól tájékozottak a szerb és a horvát *irodalom* eseménytörténetében.

3) A magyar olvasóhoz a szerb események (és általában: a Balkán ugyancsak viharzó eseményei) nem mindig közvetlenül jutottak el, nem pusztán a Szerbia történetét megéneklő irodalmi művek vagy ábrázoló képzőművészeti alkotások révén; nem egyszer, hanem sokszor az újságok külföldi híranyagot továbbítottak, külföldi értekezések anyagát vonták össze, illesztették bele egy népszerű lap megfelelő rovataiba.

4) A Balkán említett viharzó eseményei, mindenekelőtt Bosznia-Hercegovina legújabb kori története, fölkeltették az érdeklődést a „tartományok" kultúrája, elsősorban folklórja iránt. S nem csupán a szerbhorvát nyelvet beszélő keresztények, hanem a mohamedán lakosság életmódjáról, különlegesnek tetsző világáról, népdalkincséről is gyakorta olvashattunk a magyar sajtóban, az útleírásokban – s jórészt ezek által a magyar szépirodalomban (például Jókai regényeiben, elbeszéléseiben!)

5) A közvetlen kapcsolatnak nevezhető irodalmi találkozás sem feltétlenül jelenti az egymás megismerésére törekvő szándékot, sokkal inkább a recepció közismert módszerét regisztrálhatjuk: egy adott nemzeti irodalmi jelenséget a maga konvenciói és kulturális viszonyai közé ágyazza be az átvevő fél. Így változik meg az esetek többségében a magyar népszínmű a szerb színpadon, így kerül az eredetitől alapvetően eltérő kontextusba a szerb és a horvát népdal Jókai regényeiben.

Következő magyarázatunk arra vonatkozik, hogy ez miért gátló tényező. A kérdésre ismét többféle választ adhatunk. A legegyszerűbb és közhelyszerű az, hogy a szerb–magyar kapcsolatok különböznek akár a magyar–francia, akár a szerb–francia irodalmi kapcsolatoktól,[2] hiszen:

1) A szerb–magyar irodalmi kapcsolatokat jórészt meghatározta, hogy a szerbek jelentős része Magyarországon élt, itt fejtett ki kulturális tevékenységet, kulturális vezetőinek egy része írt, olvasott magyarul, dolgozott magyar folyóiratokban, együttműködött magyar intézményekkel.

2) S ez összetartó tényezővel szemben a magyarországi szerb irodalom része volt a szerb nemzeti irodalomnak, amelynek központja (szemben a XVIII. század végi állapottal) egyre inkább az önállóvá lett Szerbiában található. A kapcsolatok jellegét minősítette, hogy a magyarországi szerbség politikai törekvései és a különféle magyar törekvések nemigen harmonizáltak egymással.

3) A szerb–francia, a magyar–francia irodalmi kapcsolatokat nem terhelte ilyen súly, viszont az is igaz, hogy annyi megértő gesztust sem várhattak magyar és szerb írók, tudósok a franciáktól, mint egymástól.

Följebbi válaszunk olyannyira természetesnek tetszik, hogy az már szinte gyanús. Mivel eleve adottnak és tudottnak hiszi a *kapcsolat* és az *irodalmi kapcsolat* fogalmát, jóllehet éppen ezen a téren elég sok a bizonytalankodás.[3] Nem érezzük egészen tisztázottnak a különféle típusú kapcsolatok (publicisztikai beszámolók, útleírások, parodisztikus-ironikus reagálások a politikai élet eseményeire, fordítások, adaptációk, írói levelezések, találkozások, téma- és motívumkölcsönzések, utánzások, átvételek, stb.) hierarchizálását, megnyugtató besorolását az összehasonlító irodalomkutatás (komparatisztika) fogalmi struktúrájában. Míg a folklorisztikában, a nyelvészetben (jövevényszókutatás)[4] viszonylag egyszerű a helyzet: a népek együttélésének, a XX. századi magyar kutatás által hangoztatott „történelmi sorsközösség"–[6]nek természetes velejárója a kölcsönhatás, az érintkezésekben megnyilvánuló kölcsönös kapcsolat, addig az irodalomtudomány óvatosabbnak bizonyult. Részben azáltal, hogy képviselőinek egy része alacsonyabb rendű érintkezési formának véli a közvetlen és személyes kapcsolatokat; részben azáltal, hogy a kapcsolatok bizonyos típusait legfeljebb irodalomtudományi határesetnek minősíti, és átutalja az irodalomszociológia, az irodalompolitika „diszciplinájába". A legfőbb – és nem egyszer jogos – kifogás így hangzik: a kapcsolattörténet művelői apró, jelentéktelen adatokat halmoznak, és nincsenek tekintettel a nemzeti irodalmak legfontosabb tendenciáira. Ennek alapján válogatás nélkül elvetik az ún. kapcsolattörténeti stúdiumokat.

Nyilvánvaló, hogy a történelem folyamán ilyen vagy olyan ok miatt együttélő népek kultúrái valamiképpen találkoznak, az egymásra hatás nemcsak a folklór mélyrétegeiben, nem pusztán külsődleges tényezőkben (például szerb templom épült a szerbek lakta magyarországi városokban), hanem rejtettebben és ugyanakkor nyíltabban is „hat" írói életművekre, alakít ki részben az irodalom vagy népköltészet meghatározta népszemléletet. S bár az „imagológia" (a nemzet- és népképkutatás) valóban a nép-

pszichológiával érintkező területe a komparatisztikának,[6] mégis mint tárgytörténeti anyag kutatási területe lehet az irodalom búvárának is. Arról nem is szólva, hogy egy nagy író életművében a kapcsolattörténeti mozaikok is szervesen a nagy egészbe illeszkednek. Aligha lehet megnyugtató állítás az, amely a dualizmus kori Jókai-művekben[7] oly gyakori szerb, horvát, boszniai, dalmát elemeket, motívumokat, népdalfoszlányokat, regetöredékeket az idősödő író mind inkább érdekességet hajszoló, a couleur locale megrajzolására törekvő romantikus szemléletével magyarázza. „Irodalmon kívüli" és a szó legszorosabb értelmében vett „irodalmi" okokra bukkanunk, ha Jókai délszláv tárgyú műveinek szerb, horvát, boszniai elemeit akarjuk föltárni. Azt nem tagadjuk, hogy a szerb–magyar irodalmi érintkezések alakulása kapcsolatban van a szerb–magyar politikai viszony alakulásával. Korszakunkban például uralkodói látogatás adhat alkalmat egy magyar folyóiratnak szerb irodalmi-művészeti szám megjelentetésére.[8] Azt azonban tagadjuk, hogy az irodalmi kapcsolatok kizárólag a politikai viszony függvényeként jelentkeznének. A kölcsönös fordításirodalom, a hírlapok érdeklődése, az irodalmi barátkozás megannyi látványos gesztusa, intézmények kiadványcseréje,[9] nem egy közös vállalkozás jelzi még a dualizmus korában is, hogy a szerb–magyar irodalmi találkozások nem szűntek meg.[10] Magyar színművek szólalnak meg szerbül, második kiadást ér meg Székács Józsefnek 1836-ban nagy lelkesedéssel és nemzetközi visszhanggal fogadott fordításkötete,[11] Jókai Mór írói pályája jubileumának ünnepségei-ből részt kérnek a szerb olvasók nevében a Szerb Matica képviselői,[12] Jovan Jovanović Zmaj költészetének folyamatosan akad magyar tolmácsa – mindez akkor, amikor a politikai, nemzetiségpolitikai küzdelmek a bizalmatlanságnak, sőt, nem egyszer a nyílt ellenségeskedésnek légkörében zajlanak.

Ha mindezt tekintetbe vesszük, az *irodalmi kapcsolat* fogalmának (nem meghatározására, hanem) újraértékelésére is gondolhatunk. Inkább a lehető legtágabb fogalomkörben véljük kijelölhetőnek, mint a szűkebben mértben az irodalmi kapcsolat fogalmát. Olyan tudatos törekvés, amelynek „művelője" két irodalom, két irodalmi korszak vagy két irodalmi jelenség, esetleg két írói életmű és többnyire két nyelv ismeretében személyes vagy irodalmi érintkezés létrehozására törekszik, lehetőleg oly módon, hogy az egyik irodalom jelenségeit a másikhoz közelíti fordítás, esetleg paródia, travesztia vagy adaptálás formájában, valamint tájékoztatja irodalma közvéleményét egy másik irodalom, írói életmű, irodalmi irány alakulásáról, eseményeiről, végül pedig személyes vagy levélbeli érintkezésbe kerülhet egy másik irodalom alkotójával. Irodalomfogalmunknak is – adott esetben, ti. a délszláv–magyar kapcsolatok tárgykörében – lehető legtágabbnak kell lennie. Nem zárhatjuk ki teljesen az utazási élmények rögzítését, hiszen például a Balkán-félszigetről, Bosznia-Hercegovináról szóló könyvnyi terjedelmű magyar beszámolók[13] az akkor még virágzó folklórról, népszokásokról, népi hiedelmekről és általában az irodalomban is rögződött mentalitásról máig forrásértékű híradással szolgálnak. De nem zárjuk ki a közvetett ismerkedés biztosította érintkezéseket; ugyanis nem bizonyos, hogy a mindkét nyelvben

otthonos Margalits Ede vagy Radics György műfordításai[14] megbízhatóbb ismereteket adtak a szerb vagy horvát folklórról, mint ama német, ritkábban angol vagy francia források, amelyek révén a magyar tudományos élet tájékozódott a szerbek, horvátok vagy szlovének népköltészetéről, népszokásairól.[15] Más kérdés, hogy ez a fajta „kapcsolat" más típusú megközelítést igényel, mint például Székács József említett fordításkötetének elemzése.

A kapcsolatok osztályozásakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kapcsolatfelvétel indítóokát és célját, valamint eszközeit sem. Így egyfelől a szorosabb értelemben vett irodalmi kapcsolatokról szólhatunk (s ekkor a komparatisztika módszeres eljárásaival élünk), másfelől átlépjük a szorosabb értelemben vett szépirodalom határait, s a publicisztikai vonatkozásokat is feltárjuk (s ekkor a bibliográfiai felmérés után a cikkek, beszámolók, utirajzok, tárcák információértékét mérlegeljük, s ez újságírói szándékok esetleges találkozását szépírói-tudományos törekvésekkel).[16]

Fenti gondolatmenetünk úkjraolvasásakor ismét – látszólag megoldhatatlan – problémára bukkantunk. A XIX. sz. vége felé haladva egyre kevesebb a magyar, illetve a szerb kultúrának az olyan kiemelkedő képviselője, aki egyformán birtokában lenne a magyar s a szerbhorvát nyelvnek.[17] Igaz ugyan, hogy az ún. nemzetiségi vidékeken, tehát a történelmi Magyarország déli részén számos újságíró, szerkesztő szívügyének tartotta a közvetítést a kultúrák között, a budapesti sajtó hangadó egyéniségei azonban általában úgy foglalkoztak a szerb témákkal, hogy nem ismerték a nyelvet. Jókai ebben az esetben is kivételnek számít. Mert ugyan egyetlen szláv nyelvet sem tudott, de gondoskodott megbízható informátorokról. Így délszláv viszonylatban mindenekelőtt a kétnyelvű Antonije Hadžić közvetítő tevékenységét kell hangsúlyoznunk, a szinte munkatársi segítséget. Jókai példája nem igazolhatja meghatározásunk esetleges módosítását.

Némi módosításra mégis szükség van. Ha fordítóként többnyire nem is, beszámolók, vitacikkek, értekezések készítőiként számolnunk kell azokkal, akik a létező magyar tolmácsolásokból vagy a közvetítő, (általában német) nyelven készített alkotásokból merítettek. S elfogadhatónak tetszik, hogy a „közvetett" ismerkedés munkásait se zárjuk ki vizsgálódásaink köréből. Nem hisszük, hogy lényegileg más típusú kapcsolatformákról volna szó: az így létrejött kapcsolat információértéke azonban kétesnek bizonyulhat. Inkább magyarázza az olvasói érdeklődést, az irodalmi vagy politikai előfeltevést, mint magát az irodalmat, írói életművet, irodalmi jelenséget. A szerb–magyar kapcsolatok historikumában kezdettől fogva jelen van a „köztes" tényező, a közvetítő nyelv. Sem Herder, sem Goethe nem szerbhorvátból tolmácsolta németre azt a népköltészetet, amely a magyar irodalomban szerbus manierként aratott sikert. Ennek a közvetett ismerkedésnek szinte XIX. századi végpontján lelhetjük Szász Károly műfajtörténeti monográfiáját, annak „szláv" fejezetét, az ott olvasható műfordításokat.[18]

A XIX. sz. második felének szerb–magyar (s általában délszláv–magyar) művelődési kapcsolataiban tallózva kitetszik, hogy a magyar érdeklődés a szerbek s horvátok (s részben a szlovének) folklórja, illetve a szerb érdeklő-

dés a magyar irodalom és színház iránt nagyjában-egészében állandónak, változó intenzitással folyamatosnak minősíthető; külön hangsúllyal említendő a magyar történeti-folklorisztikai kutatás szerb és horvát, valamint a Letopis Matice srpske c. folyóiratban tükröződő szerb kutatás magyar anyagának sokrétűsége, gazdagsága, a közös múltból fakadó „történelmi sorsközösség" tudatosítására irányuló igyekezete. Szinte találomra emelünk ki néhány magyar megnyilatkozást.

Hodinka Antal „Szerbia" c. cikke a hivatalosnak számító, tekintélyes Budapesti Szemle c. folyóiratban jelent meg: „A Száván túli független, maga sorsát intéző Szerbia boldogulása csak kedves dolog nekünk magyaroknak" – állapítja meg.[19] Toldy Ferenc a Kisfaludy Társaság programját emígy vázolja föl: „Ismernünk kell, s megismertetni akartuk más ajkú földieinknek, a velünk egy politikai nemzetet tevő népeknek szellemét."[20] Ez indokolja az ún. nemzetiségi népdalkötetek kiadását, mint a „szellemi kézszorítás" bizonyítékát. Akárhogy értékeljük is Toldy különféle kultúrdiplomáciai megnyilatkozásait, tudomásul kell vennünk, hogy Karlócáról latin nyelvű távirat köszöntötte a „magyar irodalomtörténet-írás atyjá"-nak pályakezdete ötvenedik évfordulóját.[21] Az 1870-es esztendőkben a lelkes kultúraközvetítő, Antonije Hadžić levél kíséretében küldi el a Kisfaludy Társaságnak Zmaj fordításában Arany János: Murány ostroma c. elbeszélő költeménye szerb változatát, valamint Jókai szerbre átültetett elbeszéléseit. „... A magyar és szerb nemzet közötti szellemi kapocs megszilárdítására – szól a kísérőlevél –, a régi jóbaráti viszony visszaállítására és testvéries egyesülésére irányzott jóindulatú irodalmi működésünk ezen legújabb jeleit átküldeni bátor vagyok."[22]

Azt Hadžić sem kerülheti meg, hogy ne emlékeztessen „a most sajnosan" uralkodó áramlatokra, amelyek a kapcsolattartás és -erősítés ellen dolgoznak; figyelmeztetőül idézi Kazinczy Ferencnek 1812-ben Lukijan Mušickihoz küldött levelét, amely már az 1830-as esztendőben napvilágot látott a szerb sajtóban. Hadžićról majd a Kisfaludy Társaság 1916/17. évi eseményeit regisztráló évkönyvében állapítja meg az elhunyt szerb szerzőt gyászoló magyar költő, Vargha Gyula: „Utolsó halottunk Hadzsics Antal volt, kiben a Vitkovics Mihályok lelke élt, s ki haláláig hű munkálója maradt a magyar–szerb testvériségnek"[23] A Társaságnak ebben az időben talán akadt olyan tagja, aki fel tudta idézni a reformkorban drámaírással nevet szerzett Tóth Lőrinc „jubiláris" visszaemlékezéseit: Vitkovics akkor úgy jelent meg a hallgatóság előtt, mint aki „a fajok testvéri érintkezését (...) előmozdítani igyekezett".[24] Ehhez csak annyit tehetünk hozzá, hogy erre az időre megélénkült a magyar és a szerb Vitkovics-filológia: 1879-ben három kötetes magyar nyelvű Vitkovics-kiadás jelent meg, amely pontatlanságai ellenére a további kutatások alapja maradt. Szerbül is napvilágot látott egy kisebb válogatás Vitkovics szerb nyelvű műveiből, egyre intenzívebben folyt Vitkovics szerb nyelvű alkotásai magyar eredetének, illetve magyar nyelvű dalai szerb forrásának megállapítása; olyannyira, hogy a XX. század elejére egy alaposnak nevezhető monográfia jelenhetett meg, amely bőven tárgyalta a

szerb–magyar vonatkozásokat a vitkovicsi életműben.[25] Kiegészítésül arra hívjuk föl a figyelmet, hogy a szerb kutatás Vitkovics Mihály testvérének, Jánosnak, a budai szerb egyház lelkészének alakját is bemutatta.[26]

A tudományos elemzés egyik súlypontjának a népköltészet összehasonlító és szlavisztikai szempontú tárgyalása számított. Nemzetközi szerzőgárdával és a kapcsolattörténeti szempontok érvényesítésével indult a nemzetközi figyelemre számot tartható Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn c. lap, amely már alcímében jelezte, hogy nem szorítkozik a magyar népköltészetnek, illetve a magyarság és a magyarokkal együttélő népek folklórjának a bemutatására. A közösségtudatot akarja erősíteni – vallja a programcikk –, amely a népköltészetekből, azok szüntelen kölcsönhatásából kiérezhető. „Végezetül (a folyóirat) segíteni szeretné Magyarország néptörzsei testvéri egységét, kölcsönös rokonszenvét és tiszteletét, azáltal, hogy az ország valamennyi művelt embere számára érthető nyelven a minden nép lelkében élő Költőit, Nemest és Eszményit emeli ki, és oda céloz, hogy a Szent István-korona által őrzött haza valamennyi népét, amelyet a századok a közös földrajzi és történeti viszonyok és bensőséges kölcsönhatások révén részint összefűztek, a népek erdejében jelentős mértékben elkülönülő, erős gyökerű fa egybetörekvő lombjává egyesítse."

Ha nem a lényegtelenre, a korszakot tükröző néhány jelszóra figyelünk, hanem a herderi „néplélek"-eszme pozitivista átértelmezésre, valamint a pozitivista „hatás"-fogalom meghaladását célzó „kölcsönhatás" felderítésére mint célkitűzésre, nemcsak korszerűnek találjuk a szerkesztő, Herrmann Antal vállalkozását, hanem nagyszabású kísérletnek is – nem csupán a folklorisztika, hanem általában a komparatisztikai gondolkodás meghonosítására. A herderi ihletésre utal az alábbi passzus is: „S mily érdekesek, mily tanulságosak a különféle törzsek népi szellemének megnyilvánulásai végtelenül sokféle érintkezéseikben és kölcsönhatásaikban." S a politikailag mérgezett levegő, az áldatlan nemzetiségi viták teszik szükségessé, hogy az előzőekből természetesen következő megállapítást a szerkesztő tételesen is megfogalmazza: „A folyóirat arra törekszik, hogy teljesen pártatlan és előítéletektől mentes legyen, és mindig a hamisítatlan igazság s a tudományos objektivitás vezesse."[27]

E célkitűzés jegyében vállalja a rövid életű folyóirat[28] a közvetítést. Egyfelől – összhangban a korábbi magyar kutatással és folklorisztikai előtanulmányokkal – az „Adalékok a népköltészetek összehasonlításához" c. értekezéssorozat a magyar népköltészet tematikai tárgyalását úgy végzi, hogy a más népköltészetek motívumrendszerének idevágó tényezőivel is számol, s ezek között bőséggel akadnak szerb példák. Mit sem von le az értekező, Herrmann Antal érdeméből, hogy nem közvetlenül idézi Vuk Karadžić impozáns gyűjtését, hanem különféle német fordítások alapján, a motívumrokonság, motívumvándorlás bizonyítása a cél, a magyar népköltészet egyes témáinak beleágyazása az európai népköltészetbe. Másfelől fordításokkal szolgálja a népköltészetek egymáshoz közelítésének ügyét a szerkesztő. Heimische Völkerstimmen (Hazai néphangok) címmel német versekben adja közre a Magyarországon élő szláv, román és német nemzetiségű népek költészetét,

így többek között a murántúli, a horvát, a Szlavóniában följegyzett, a boszniai, hercegovinai, továbbá a szerb népköltészet egyes darabjait. Olykor eredeti gyűjtés szolgál a fordítás alapjául, máskor Székács József kötetéből vesznek alapul darabokat. A szerkesztőnek sikerül munkatársul megnyernie a bécsi Friedrich S. Krauss-t, aki a szerb és a horvát népköltészet szakértője volt, s aki maga is gyűjtött. Munkatársa továbbá a folyóiratban a délszláv ügyeknek ekkori legjobb szakértője, Thallóczy Lajos is. Az ő Beiträge zum Vampyr-Glauben der Serben c. tanulmánya[29] azt dokumentálja, hogyan járulhat hozzá a levéltári kutatás a folklorisztikai stúdiumokhoz. A népköltészeti közlések mellett figyelemre méltó a folyóirat szemlerovata. Tárgyunk szempontjából az érdemel említést, hogy Friedrich S. Krauss szerb és horvát könyvek ismertetését is vállalta. (Egyébként ő volt a folyóirat délszláv ügyekben illetékes rovatvezetője.)

A népköltészet fordítása azonban nemcsak ennek a folklorisztikai folyóiratnak szívügye. A Vasárnapi Újság, a Fővárosi Lapok, a Hazánk s a Külföld, a Magyarország és a Nagyvilág szinte minden évfolyamában közöl szerb vagy horvát népdalt vagy pedig beszámolót egy népszokásról, a boszniai-hercegovinai kérdés előtérbe kerülésekor pedig, mintegy varázsütésre, ellepik a lapokat a Bosznia és Hercegovina népéletének ismertetését célzó cikkek. Nem csekélyebb a Crna Gora történelme, helyzete iránti érdeklődés, nyilvánvalóan összefüggésben a Balkán-kérdés alakulásával. A magyar írók, olvasók viszonylag alapos tájékoztatást kaptak az említett területek földrajzáról, történelméről, népszokásairól. A Zmaj költészetét bemutató néhány cikk és tolmácsolás ellenére, viszonylag csekély számú írást találhatunk a szerb szépirodalomról.[30] Gyulai Pál joggal jegyezte meg egy helyütt: „Sajnálhatni, hogy a szerb műköltészet termékei kevesebb átültetőre találtak nálunk".[31]

S minthogy a népköltészet fordítása, a délszláv népek hiedelmeinek, szokásainak ismertetése folyamatosnak és rendszeresnek mondható, több ízben még a politikai jellegű cikkeket is e népköltészet felől érkező impulzusok határozták meg. Úgy rajzolták meg a cikkezők a szerb, a boszniai, de még a dalmáciai területek szláv és mohamedán lakosságát is, ahogy a népköltészetből megismerték. Egy 1867-es cikkben olvastuk: „csak a paraszt népben található még a valódi szerb, szláv typus teljes erejében". A szerbek jellemzői: fékezhetetlen büszkeség, kiapadhatatlan hazaszeretet, bátorság.[32] 1870-ben szerb forrás nyomán emígy történik a „Cernágorok" magyar bemutatása: „A szerb hősi dalokat gyakrabban éneklik mint a szerbek"..., „vitéz nép", ... „sértést senkitől sem tűr, becsületére sokat tart",... „jó kertész, pásztor, halász és vadász",... „igen vendégszeretők"...[33] Ugyancsak 1870-ben olvashatjuk „A dodolá"-ról szóló cikkben: „felülmúlják (ti. a szerbek) minden más nép költészeté".[34] 1876-ban a montenegrói vladikáról olvashatta a magyar olvasó: „ez az erőteljes, edzett, férfias alak ama hősi családból származik, mely a „fekete hegyek" lakóinak már oly sok lelkesült harczost és vitéz vezért ajándékozott". A névtelen cikkíró közli, hogy a vladika „valódi európai műveltségü férfiú, de azért szenvedélyes

természete, ki-kitörő hevessége nem tagadja meg montenegroi vérét".[35]

Hiba lenne, ha csupán felületes ismeretekről, újságírói fogásokról szólnánk ezúttal. Ez a fajta látás és megvilágítás általános, olykor francia, német vagy éppen szerb forrásból táplálkozik. Másfelől viszont kiegyenlítő („komplementáris") funkcióval rendelkezik. Ugyanis, ha a kor politikai küzdelmeinek, a szerbek nemzetiségi–nemzeti, politikai törekvéseinek magyar visszhangja után nyomozunk, akkor általában nem az elismerésnek, a kölcsönös kapcsolatkeresésnek gesztusait, hanem ellenkezőleg, a divergáló tendenciáknak, nem egyszer támadva-védekező magatartásnak lehetünk tanúi. Nem egy magyar megnyilatkozásból (például Jókai Mór regényéből)[36] értesülhetett a magyar olvasó a Balkán-félszigeten[37] Szerbiában mind erőteljesebb „pánszláv" törekvésekről, amelyek félelmet keltettek a magyar közvéleményben, és amelyek sok tekintetben meghatározták a magyar nemzetiségi politikát. Ezzel párhuzamosan a magyarországi szerbek mozgalma egyre kevésbé tudta elképzelni az együttélés korábbi formáit, új kereteket, lehetőségeket keresett, és ehhez segítséget külső tényezőktől is várt. Ebben a politikailag feszült helyzetben a kulturális kapcsolatok a közeledés lehetőségével kecsegtettek. Még olyan, félreértésekre okot adó és kínos levélváltás is, mint amilyen Arany János és Jovan Jovanović Zmaj között történt, a dialógus esélyeit növelte.[38] Sajnálatos módon ez a dialógus csak a kulturális (fordításokban megmutatkozó) kapcsolatok síkján volt eredményes.

Hogy ezeket a kulturális kapcsolatokat mindkét részről fontosnak tartották, azt igazolja a magyar publicisztika mellett a tudományos folyóiratok anyagának áttekintése is. Mint az eddigiekből kitetszhetett, nem magános vállalkozásokról volt szó, hanem tudatos tevékenységről, amelynek magyar részről biztos bázisa volt a budapesti egyetemen létesült horvát nyelvi és irodalmi tanszék. Előbb Margalits Ede, 1915-től Szegedy Rezső személyében megfelelően képzett személyekkel rendelkezett az intenzív kapcsolatok ápolásához. A másik, már említett tény: a folklorisztika járt az élen a délszláv-magyar együttélés kulturális „következményeinek" és „hozományának" dokumentálásában. A folklorisztikát csupán követte a történettudomány (előbb Kállay Benjamin sokat vitatott munkásságával, majd jelentőségét tekintve aligha vitathatóan: Thallóczy Lajos dolgozataival), míg az irodalomtudomány legföljebb egyes részterületek megvilágításával, rövidebb terjedelmű vállalkozásokkal (mint amilyen Polit Vladiszlava 1912-ben kiadott értekezése: Petőfi a szerbeknél) jeleskedett. Az igen tehetséges, ám életét drámaian korán befejező Hajnal Márton néhány tanulmánya és recenziója az Egyetemes Philológiai Közlönyben, valamint a Vatroslav Jagić szerkesztette Archiv für slavische Philologie c. folyóiratban szívderítő kivételnek számít.[39]

Szerb részről a mindvégig (azaz korszakunk végéig) számottevő fordításokat kell kiemelnünk; a magyar irodalom szerb megszólaltatását folyóiratokban, antológiákban, önálló kiadványokban. S éppen korszakunkban lesz igazán jelentőssé: szerb szerzők ismertető cikkeket írnak magyar lapokban, folyóiratokban a szerb kulturális életről és irodalom-

ról.[40] Egészen különleges helyet foglal el a szerb–magyar és általában a délszláv–magyar kapcsolattörténetben az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben c. többkötetes vállalkozás. Lehet vitatni politikai céljának helyességét vagy korszerűségét, az azonban minden kétséget kizáróan igaz, hogy a szerkesztőknek sikerült a kérdés legjobb szakembereit megnyerni, és – főleg a kulturális fejezetekben – maradandót, érvényeset alkotni; olyannyira, hogy a magyarul, németül és szláv nyelveken olvasó szélesebb nagyközönség biztos információkat kapott: olyanokat, amelyek Jókai egyik regénye számára forrásul szolgáltak,[41] illetve amelyekre az Ethnographia hivatkozhatott.[42]

Joggal vetődik föl a kérdés, hogy a mennyiségileg tekintélyesnek látszó magyar fordítások a szerb (és részben a horvát) irodalomból és sokkal inkább a szerbhorvát népköltészetből miért nem teremtették meg azt az olvasói érdeklődést, amelyet az elszánt és lelkes tolmácsok megcéloztak. Jóllehet alig akad olyan szerb költő, aki néhány versével, olykor verskötettel, önálló kiadvánnyal ne jelent volna meg magyarul.[43] Laza Kostićtól Branislav Nušićig, Petar Petrović Njegoštól[44] Jovan Dučićig terjedelmes bibliográfia tudná csak méltón bemutatni a magyarra tolmácsolt szerb alkotások mennyiségét, s akkor még nem szóltunk az állandóan jelen lévő Jovan Jovanović Zmajról.

Sajnos, a magyar fordítások mennyisége nem jelenti a fordítások minőségét. A szorgalmas Margalits Ede, Pataj Sándor, Dórits István és a többiek átültetései inkább olvasóriasztók voltak, mint olvasásra lelkesítők. Emellett a legtöbb vers, novella fordítása vidéki lapokban jelent meg, még az önálló kötetek is kis példányszámban. (Kivétel Branislav Nušić magyar kötete, amely a Gyulai Pál szerkesztette népszerű Olcsó Könyvtár sorozatban látott napvilágot.)[45] Csak a népköltészet keltett valódi figyelmet, mert magyar megszólaltatását számottevő hagyomány erősítette. Ebben a periódusban jelenik meg az Olcsó Könyvtárban Székács József kötete, és ugyancsak korszakunkban kapott új lendületet a folklorisztikai kutatás, előbb az Ethnographia c. lap kiadásával (1890-től), utóbb a korszerűbb és célszerűbb gyűjtési módszerek elterjedésével, nem is szólva olyan „gyűjtők" jelentkezéséről, mint Bartók Béla és Kodály Zoltán. Ennek következtében a délszláv–magyar kapcsolattörténet a folklorisztikai kutatásban mondható a leginkább eredményesnek és a leginkább sokrétűnek. A hagyományoknak (Székács József, Erdélyi János, Arany János tevékenységének) szinte kényszerítő ereje mellett, a folklorisztikában kimutatható kapcsolatok, motívumrokonságok, tematikai jellegű „átszövődések" feltárásának szándékát segítette az az illúzió, amelyet az önálló magyar folklorisztikai jellegű, tudományos sajtó és ezzel kapcsolatban általában a folklorisztika művelése keltett – nem annyira a néprajz búváraiban, mint inkább a néprajzi kutatásokat mintegy kívülről, ám kitüntetett rokonszenvvel figyelőkben. A már említett és vázlatosan bemutatot „közvetítői" törekvések (Herrmann Antal folyóirata) mellett a magyar néprajzi kutatásokat intézményesen művelő új folyóirat, az Ethnographia is vállalta a magyar–szláv folklorisztikai kapcsolatok kutatásáról szóló értekezések közlését, az idevonatkozó, nem

magyar nyelvű szakirodalom szemlézését. Sokatmondó tény, hogy a magyarországi Néprajzi Társaság ülésén hangzik el, és az Ethnographia egyik programadó cikkeként közlik Jókai Mór beszédét, amelyben a néprajzi kutatások a világbéke, a kölcsönös megértés felé vezető egyik legfontosabb lépésként aposztrofáltatnak. E végső cél egyik eszköze a magyarság és a vele együtt élő népek életének, szokásvilágának kölcsönös megismerése is: „... nekünk magyaroknak fölöttébb üdvös (...) a velünk egy monarchiai kötelékben élő népfajoknak egyediségével megismerkedni."[46] S az Ethnographia programjában valóban fontos helyet kap ez a Jókai által megjelölt és Jókai regényírói gyakorlatában megvalósult célkitűzés. Mindenekelőtt a délszláv népköltészet magyar hőseiről szólnak a cikkek. A történeti Magyarország szlávok (így délszlávok) lakta területeinek etnográfiai leírása immár nem meglepő bőséggel történik.[47] Fel kell azonban figyelnünk a „hungarocentrikus" kutatáson, olykor csupán deskriptív módszerrel végzett beszámolókon túlmutató jelenségekre, amelyek az összehasonlító néprajz felé mutatnak. Nem pusztán arról van szó, hogy a motívumvándorlás demonstrálásával a magyar kutatók forrásfeltárást végeznek, jóllehet ez a szándék sem teljesen idegen az Ethnographiában közölt beszámolóktól; még a pusztán párhuzamokat kereső igyekezetre sem szűkíthetjük a magyar kutatás jellemzését. Egyfelől a nemzetközi (mindenekelőtt szlavisztikai) tudományosságba való aktív bekapcsolódás gesztusára lehetünk figyelmesek, másfelől viszont a szláv–magyar kapcsolatok beillesztésére történik kísérlet egy nagyobb, egy magasabb rendű, szélesebb kontextusba. Ebből a szempontból rendkívül tanulságos a pályakezdő Pável Ágostonnak Az Orpheus-monda rokonai a délszláv népköltészetben c. értekezése,[48] amely legendák szétfoszlatását vállalva (hadat üzen az önkényes etimologizálásra épített következtetéseknek), klasszika-filológiai alapozással mutatja be immár nem pusztán egy motívum vándorlását, szétágazását a különféle népköltészetekben, hanem a szétágazás jellegét is, képzőművészeti párhuzamokkal élve. Ugyancsak a nemzetközi szlavisztikai kutatásba való bekapcsolódás jellemzi Szegedy Rezső dolgozatát, amelyben a „rigómezei ciklus"-nak Asmus Soerensen értelmezte hovatartozását vitatja.[49] Hiszen a magyar kutató számára nem az a fontos, hogy szerb vagy horvát eredetű a népénekeknek ama csoportja, amelyről az Archiv für slavische Philologie értekezője tanulmányt írt, hanem a „ciklus" tüzetesebb átvilágítása, lokalizálása, ezzel kapcsolatban történeti érdekű információtartalmának értékelése, valamint a néphit, a népképzelet realitásból fakadó irodalmi-ságának bemutatása.[50] Oly erős a magyar tudományosság érdeklődése a délszláv népköltészet iránt, hogy még egy kimondottan történeti folyóirat, a Századok is vállalkozik kifejezetten népköltészeti tárgyú dolgozat közlé-sére.[51] S bár az érdeklődés megoszlik a magyar történeti személy és népköltészeti megjelenítése között, a közös múlt tudatosítására helyezik a súlyt. Különösen szemléletessé válik ez egy ismertetés nyomán, amely Zenon Kuzelya, csernovici könyvtáros könyvéből tetszik ki: Mátyás király emlékét a magyar, a szerb, a horvát, a szlovén, a ruszin, a szlovák és a cseh hagyomány egyként őrzi.[52]

A délszláv tárgyú történeti kutatásnak már szorosabb a kapcsolata a politikával, a nemzeti-nemzetiségi küzdelmekkel. Ugyanannak a szerzőnek évtizednyi különbséggel írt recenzióin példázható ez. Pesty Frigyes 1868-ban terjedelmes beszámolót közölt F. Kanitz Serbien c. könyvéről. Itt olvashatjuk az alábbi, elvi jellegű megállapításokat:

„A hazai történetírás, a hazai viszonyokat ismertető munkák mellett, alig tudnék valamit, ami bennünket közelebb érdekelhetne, mint a szomszéd nemzetek története, a szomszéd népek viszonyait ismertető munkák."

A továbbiakban ezt az elvi kijelentést a szerb–magyar viszonyokra konkretizálja:

„Mennyire van (...) napjainkban egyik nemzet a másikra utalva, mennyire mozdítja elő az egyik nemzet szabadsága és jóléte a másik nemzet jólétét és szabadságát, azt talán már minden gondolkodó fő tisztába hozott dolognak tartja." Pesty egy recenzióhoz képest bőven kitér a szerb irodalomtörténet egyes mozzanataira, a figyelemreméltó szerb fordításirodalomra, a festészet fejlődésére és általában a kulturális viszonyokra. Magatartását a megértés, a kölcsönös egymásra utaltság gondolata határozza meg.[53]

Ugyanő 1880-ban J. H. Schwicker: Politische Geschichte der Serben in Ungarn c. művéről közöl beszámolót.[54] A hangvétel megváltozásában nyilván annak is szerepe van, hogy ezúttal nem országismertetést, hanem a kortárs eseményektől befolyásolt történeti-politikai tanulmányt mutat be a magyar olvasónak. Másfelől a tárgyilagos, ám külső szemlélő nézőpontjával szemben a magyar álláspontot szegezheti, amely szinte függő viszonyban van a magyar politikai törekvésekkel – mint ahogy a magyar állásponttal élesen szembenálló szerb nézeteket is a szerb nemzetiségi aspirációk, illetve a szerb politika határozták meg. Nevezetesen a szerbek magyarországi jogainak, kiváltságainak, önállóságának historikumáról, oklevelekben rögzített megalapozottságáról, illetve megalapozatlanságáról van szó, ezen keresztül az „autonóm" szerb Vajdaságról, egyszóval azokról a kérdésekről, amelyek beárnyékolták a szerb–magyar kapcsolatokat. Pesty kifejti, hogy a XVII. század végi szerb bevándorlás nyomán keletkeztek ezek a szerbeket és magyarokat megosztó, már a XVIII. század elején egymás ellen fordító problémák, minthogy a szerbek „ellentétbe helyezték magukat azon ország érdekeivel, mely nekik vendégszerető szállást, egyházi szabadságot, polgári és anyagi létet biztosított".

Ugyanebben a szellemben szól Érdújhelyi Menyhért egy dolgozata a karlócai szerb pátriárkátus és a boszniai görögkeleti egyház viszonyáról értekezve.[55] Csakhogy itt az aktualizálás még nyilvánvalóbb, a történeti érdekű fejtegetésbe a jelen magyarországi és szerbiai törekvéseinek minősítése is belekeveredik, a „Velika Srbija" ügye, illetve a Balkánon keletkezett és a jövőben még inkább keletkező hatalmi űr kérdése, a Monarchia és a cári Oroszország versenyfutása, és ennek vetületében a „pánszlávizmus". Mindez azonban nem akadályozza a szerb–magyar történészi együttműködést, egymás eredményeinek nyomon követését, egymás segítését. Szépen példázza ezt Hodinka Antal egy ismertetése.[56] A bevezetőből azt

tudjuk meg, hogy egy magyar akadémiai bizottság Konstantinápolyban páratlan fontosságú és érdekességű szerb oklevélre bukkant. Ezt az oklevelet aztán Bécsben és Belgrádban egyidejűleg tették közzé. Milutin szerb király oklevelének ismerete viszont a magyar történészek figyelmét is fölkeltheti. „A dicsőség a bizottságot illeti – írja Hodinka – mely az által, hogy ezen oklevelet fölfedezte, jelét adta annak, hogy megértette a viszonyt, mely a magyar és szerb nép közt mindenkor létezett."

Visszataláltunk az egyérdekűséget hangoztató nézetekhez, a „történelmi sorsközösség" gondolatához, a közös múlt együttes feltárásának szándékához és gyakorlatához, amelyre – korszakunkban – mindenekelőtt az etnográfiai kutatásban látunk máig érvényes, anyagban gazdag példákat.

Mind az együttműködés előmozdítására irányuló erőfeszítésekből, a látványos és kevésbé látványos baráti gesztusokból, mind pedig a nemzeti-nemzetiségi küzdelmektől meghatározott megnyilvánulásokból még számos epizódot említhetnénk. Olykor egyazon lapon fér el a kétféle „reagálás". Jókai Mór noteszeiben békésen sorakozik, szinte ugyanazon lendülettel fölírva, „Ivanovics Kis János, szerb Petőfi és Arany Toldi", „Miletics dudája", Ruvarac metropolita, Aleksandar Sandić, Antonije Hadžić, részben az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben lehetséges munkatársai, részben (Svetozar Miletić) az, akinek törekvéseit Jókai nem tudja helyeselni.[57] Történelmietlen vitába bocsátkozik egy értekező a Századok c. folyóiratban arról, hogy „szerb volt-e Szerémi",[58] és ugyanebben a folyóiratban lelhetünk Thim József értő ismertetéseire.[59] Az 1870-es esztendőkben terv születik egy antológiára „Hazai irodalmak" címmel, és ennek keretében közölt Pavlovics Jenő szerb népdalokat a Magyarország és a Nagyvilág c. lapban,[60] és e népdalközlésekkel egy időben írja le a Fővárosi Lapok c. hetilapban egy cikkíró: „A szerb nép önálló államélet alkotására nem bizonyította magát a történet hosszú folyamán át képesnek".[61]

Aligha járunk helyes úton, ha az egyik vagy a másik tendenciát jelöljük meg jellemzőként a szerb–magyar kapcsolattörténet dokumentumain tűnödve, vagy akkor, ha az egyikről vagy a másikról (tapintatból vagy elfogultságból) nem szólunk. Mint ahogy Jovan Jovanović Zmaj költői, sőt újságíróként nemzetiségpolitikusi helyzetét is csak akkor ítélhetjük meg helyesen, ha egyként szem előtt tartjuk kapcsolatait a magyar irodalommal és a magyar politikával – minthogy egyik „hatott" a másikra. A magyar politikusokra és politikára írt bökversei, valamint Széchenyi Istvánról vagy éppen Petőfi Sándorról szerzett költeményei egymást magyarázzák, egy költői attitűdöt értelmeznek.

Tény az, hogy 1849–1867 között a szerb–magyar megbékélést szorgalmazó törekvések átlátható és viszonylag könnyen magyarázható helyzetben találkozhattak; a közös „nyomorúság", a más-más okra visszavezethető, ám mégis elégedetlenségben kifejezésre jutó rossz érzés feledtethette, legalábbis egy darabig, a megoldatlan kérdéseket. 1867 után a szerb–magyar megbékélést szorgalmazók új helyzetbe kerültek, megváltoztak a hatalmipolitikai viszonyok, ennek következtében más pozícióból indulhattak meg (ha megindultak) a nézeteket tisztázó tárgyalások. Ehhez járult a független

Szerbia erősödése, a Balkán-kérdés kiéleződése, Bosznia-Hercegovina okkupációja, az európai politika megannyi, a baráti kapcsolatoknak olykor oly kevéssé kedvező változása. Ugyanakkor azonban Bosznia-Hercegovina hovatartozásának, majd okkupációjának kérdése, mind a történeti kutatás, mind pedig – legnagyobb haszonnal – a néprajzi kutatás figyelmét ráirányította egy eleddig kevéssé ismert területre. S a magyar kutatás, az útleírás, a bármily gyarló sok-sok fordítás, az érdeklődés ismét a „politika" segítségére siethetett annyiban, hogy a kölcsönös ismerkedést mozdította elő a maga szerény eszközeivel. A Balkán-kérdés pillanatig sem került le a napirendről, és ennek következtében a magyar kutatás sem vehette le.[62] Monográfiák, szépirodalmi művek egész sora tanúskodik erről. S talán a jövőben azt is nagyobb nyomatékkal kell hangsúlyoznunk, hogy éppen Jókai Mór ismerte föl a nacionalizmusok nemzetgyilkos, kapcsolatmérgező hatását. Parlamenti beszédeiben, egyéb megnyilatkozásaiban őszinte szándékot tapasztalunk a vitás kérdések békés megoldására. 1879-ben a horvát–magyar megbékélést sürgeti emlékezetes beszédében, 1882-ben így nyilatkozik: „adjunk példát a magunk érdekében az egyetértés helyreállítására"; 1895-ben pedig, az Interparlamentáris Unió brüsszeli kongresszusán kimondja: „A nemzeti gyűlölködés telhetetlen bálvány, amely egymaga nyeli el a népek boldogságát".[63]

Hiba lenne Jókait naív álmodozóként feltüntetni, akinek politikai tevékenysége mégis a magyar uralkodó körök célkitűzései szerint alakult. Tény, hogy Jókai Tisza Kálmán híve volt, nem annyira politikáját, mint inkább magatartását, jellemét becsülte. Politikai megnyilatkozásai azonban nem mindig vágtak egybe a kormánypártéival, és parlamenti beszédei, újságcikkei elsősorban írói alkotások, szépirodalmi művek. Ez előny, ha a megfogalmazás szuggesztivitására gondolunk, és hátrány, ha a politika logikája helyett a költői megfogalmazás logikája lesz a megnyilatkozás jellemzője. A politika belopakodott Jókai regényeibe, és Jókai regényírása sok tekintetben irányította az olvasók érdeklődését. De nemcsak a magyar olvasókét, hanem mindazon szerbekét is, akik magyarul olvastak (nem voltak kevesen), vagy akik fordításban jutottak hozzá Jókai műveihez. S ha helyes képet akarunk kapni az 1867–1918 közötti Magyarország szerb ajkú lakosainak kultúrájáról, nem szabad figyelmen kívül hagynunk a kétnyelvűséget, a két kultúrában való – nem egyszer: aktív! – részvételt. Mint ahogy a történeti, a néprajzi és részben az irodalomtörténeti kutatás is számolt az ország többnyelvűségének tényével; azzal, hogy Magyarország művelődése nem csupán a magyar nép művelődése, hanem valamennyi itt lakó népé. Míg a politikai mozgalmak inkább a két nép érdekei között feszülő ellentéteket hangsúlyozták, a kulturális területen ekkor is, olykor éppen az uralkodó áramlat ellenében, a kölcsönhatások, a párhuzamok, a kapcsolatok kidomborítása volt az értekezők, a fordítók célja. A politikai és a kulturális törekvések tendenciáit azonban nem szabad mereven szétválasztanunk, mint a föntebbiekben bizonyítani véltük. Más kérdés, hogy a nagyhatalmi politika, a szerb és a monarchiabeli aspirációk az ellentétek kiegyenlítése ellen dolgoztak. A kultúra munkásainak még oly elszánt közvetítése sem

állhatott a végzetes események útjába, Jókai figyelmeztetése sem tarthatta vissza a nacionalizmusok egymás ellen feszülését. Bosznia-Hercegovina annexiója, a Balkán-háborúk, majd az első világháború szinte csak bevégezték azt, amit az előző fél évszázad előkészített.

Ám a művelődéstörténet tartogatott még egy paradoxont, csattanós lezárásául egy történeti-művelődéstörténeti korszaknak. 1918-ban jelent meg Budapesten a Szerb történelmi repertórium első (egyetlen) kötete, Margalits Ede tollából, mintegy folytatása a Horvát történelmi repertóriumnak. S ebben az 1918-ban napvilágot látott kötetben olvashatjuk az egész életében a népek között közvetítő Margalits Ede figyelmeztető vallomását:

„A szerb repertórium hivatva van ugyanazon célnak szolgálni, a történelmi érdeken kívül, mint a horvát repertórium: előmozdítani a magyarság és szerbség közeledését, kölcsönös megértését és megismerését, melyet előmozdít az utóbbiaknak okulása is a múltakon."[64]

Önmagában tanulságos, hogy oly sok előzmény, újságcikk, monográfia, fordítás után még mindig az *ismerkedés* fontosságát emlegeti a nemes szándékú Margalits; az azonban még inkább lényegesnek tetszik, hogy hisz munkája hatásában, szinte látni véli az eredményt, újabb lépést a közeledésben, a megértésben, az „ismerkedésben". A történelmi események ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy 1918-ban Margalits szava nem talált visszhangra. S bár a történeti kutatás az 1920-as esztendőkben sem szűnt meg, más érdekek, más szempontok és nem utolsósorban más módszerek kerültek az előtérbe. Nekünk azonban, akik a kapcsolatok történetével foglalkozunk, még ennek a korszaknak ellentétektől és harcoktól szaggatott viszonyaiból is fel kell tárnunk mindazt, amiből okulhatunk, amit folytatnunk nemcsak érdemes, hanem kell is.

Jegyzetek

[1] Dolgozatunkban felhasználtuk a korábban monografikus igénnyel megírt értekezések adatait is. Elsősorban korszakmonográfiánk tudománytörténeti áttekintését tekintettük irányadónak: A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig. Budapest, 1979. 16–50, 302–341. Az alábbi művek egy-egy részletkérdésben segítettek: Délszláv–magyar kapcsolatok I. Szerk.: Veselinović-Šulc Magdolna és Csányi Erzsébet. Újvidék, 1982. 213–258.; Magdalena Veselinović-Anđelić: Srpskohrvatska narodna poezija u mađarskoj književnosti XIX. i XX. veka. Novi Sad, 1968.; Ugyanő: A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében. Újvidék, 1982.

[2] A kelet-európai, kelet-közép-európai kapcsolatformákról vö.: Fried István: Kelet- és Közép-Európa között. Budapest, 1986.; Ugyanő: Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban. Budapest, 1989.

[3] A komparatisztikai kutatás részdiszciplináiról és hierarchiájukról Manfred Schmeling (hg.): Vergleichende Literaturwissenschaft. Theorie und Praxis. Wiesbaden, 1981.; Dionyz Durisin: Theory of Literary Comparatistics. Bratislava, 1984.: Heinz Ischreyt: Kontakte. Bemerkungen über die Voraussetzungen

von Kulturbeziehungen und deren systematische Darstellung. In. Zeitschriften und Zeitungen des 18. und 19. Jahrhunderts in Mittel- und Osteuropa. Hg.: István Fried, Hans Lemberg und Edit Rosenstrauch-Königsberg. Red.: Heinz Ischreyt. Berlin, 1986. 9–44.; A komparatisztika kézikönyve. Szerk.: Fried István, Szeged, 1987.

[4] Újabban a művelődéstörténeti jellegű kontaktológia számára is tanulságosan: Nyelvünk a Duna-tájon. Szerk.: Balázs János, Budapest, 1989.

[5] Gáldi László: A Dunatáj nyelvi alkata. Budapest, 1947.; Ugyanő: A Dunatáj irodalmi fejlődése. Bubapest, 1947.

[6] Manfred S. Fischer: Nationale Images als Gegenstand Vergleichender Literaturgeschichte. Untersuchungen zur Entstehung der komparatistischen Imagologie. Bonn, 1981.; Vö. még: Maciej Kożmiński–Andrzej Sieroszewski: O stereotypie Polaka i Wegra w XIX i XX w. Kwartalnik Historiczny, 1980. 193–204.

[7] Az alábbi Jókai-művekről lehet szó: Az arany ember (1872), Rab Ráby (1879), Egy játékos, aki nyer (1882), De kár megvénülni (1885), Három márványfej (1886), A Magláy-család (1886), Az aradi hősnők (színmű, 1891), valamint több elbeszélésről, újságcikkről, versről.

[8] István Póth: Srpski broj časopisa „Magyar Szalon" iz 1894. godine. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 39 (1973) 3–4: 289–294.

[9] Kisfaludy Társaság Évlapjai 1 (1860/2–1862/3) 46; 16(1880/81) 64.; 18(1882/83) 49.; 25(1890/91) 28.

[10] Közös vállalkozásnak minősíthető az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben, valamint a Magyarország vármegyéi és városai c. monográfiasorozat. A szerb munkatársak között lelhető Antonije Hadžić, Jovan Grčić, Miloš Dimitrijević. A Heinrich Gusztáv szerkesztette Egyetemes Irodalomtörténetben a szláv irodalmak fejezeteit a szláv nemzeti irodalomtörténetek oly szakemberei írták, mint Pavle Popović, Aleksander Brückner vagy Ivan Prijatelj.

[11] Budapest, 1887. Olcsó Könyvtár 299. sz.; Új sorozat: 574–576. sz.

[12] „A speczalitások között nemcsak kiállításánál, hanem érdekességénél fogva is megemlítjük a Szrbszka Maticza (!) albumát, amelynek barna disznóbőrkötését vert aranyból készített méhkas díszíti (...) Karagyorgyevics Bozidór (!) herczeg – Tolsztoj fordítója – Jókai egy novelláját fordította le szerbre s adta ki pompás elzevir kiadásban." A Jókai-jubileum és a Nemzeti díszkiadás története. Budapest, 1898. 59, 74.

[13] Strausz Adolf: A Bosnyák föld és népe. Budapest, 1881–1882.; Asbóth János: Bosznia és Herczegovina. Úti rajzok és tanulmányok. Budapest, 1887. I-II.; Ugyanő: Bosnien und Herzegovina. Wien, 1888.; Ugyanő: An Official Tour through Bosnia and Herzegovina. London, 1890.; Solymossy Sándor: Úti rajzok. Képek Boszniából, Horvátországból és Dalmáciából. Budapest, 1891.

[14] Margalits Ede: Márk királyfi. Katholikus Szemle 10 (1896) 268–291, 484–489. Önálló kiadvány formájában is. Ugyanő: A rigómezei ütközet. Szerb népdal a XIV. századból. Budapest, 1899.; Rigómezei dalok Radics Györgytől. Zombor, 1882.

[15] Sámi Lajos: Egy francia utazó déli Magyarországról. Vasárnapi Újság 17 (1870) 244–245.; György Endre: Montenegro története. Uo. 23 (1876) 438–439, 454–455, 467–470, 480–487. (A cikk forrása: G. Frillay-J. Whahowitj: Le Montenegro contemporain. Paris, 1876. A nevek helyesírásában az újságot követtük.)

[16] A továbbiakban csak tendenciákat jelzünk, a monografikus feltárás és a bibliográfiai felmérés még jórészt várat magára. Az 1. sz. jegyzetben említett műveken kívül: Gabriella Schubert: Geschichte der serbokroatisch-ungarischen literarischen Wechselbeziehungen. In: Festschrift für Nikola R. Pribić. Neuried, 1983. 295–305.

[17] Fried István: A délszláv népköltészet... (Vö. 1. sz. jegyzet); Ugyanő: Recepcija srpskohrvatske narodne poezije u mađarskoj književnosti u prvoj polovini XIX. veka. In: Uporedna istraživanja 2. Ured.: Nikša Stipčević. Beograd, 1982. 5–53.

[18] Szász Károly: A világirodalom nagy eposzai. Budapest, 1882. 2: 22–39. A magyar folklórkutatás néhány képviselője német fordításban olvasta a szerb dalokat és meséket: Arany László: Magyar népmeséinkről. Kisfaludy Társaság Évlapjai 4(1867/68–1868/69) 108–191.; Abafi Lajos: Két magyar népballadáról. Uo. 12(1876/77) 131–160.

[19] Hodinka Antal: Szerbia. Budapesti Szemle 28 (1892) 69: 208–230, 388–402. Említi Karadžić, Stojan Novaković, Sima Milutinović, Đura Jakšić, Ilić és Vujić működését.

[20] Kisfaludy Társaság Évlapjai 6(1870/71) 10. A következőkben Toldy Ferenc az „ezeréves egyenjogú baráti együttlét"-ről emlékezik meg.

[21] 7 (1871/72) 10. Az aláírók a közlés írásmódja szerint: Stephanus Lázics, Paulus Krcsarevics, Milan Dimitrievics.

[22] Uo. 14 (1878/79) 30–31.

[23] Uo. 50 (1916/17) 16.

[24] Uo. 27 (1892/92) 103–159.

[25] Vitkovics Mihály Művei I-III. Budapest, 1879.; Skupljeni Spisi Mihaila Vitkovića. Pančevo, é.n.; Piukovics Gábor Vitkovics Mihály Spomen Milicéje. Egyetemes Philologiai Közlöny 11 (1887) 327–334.; Uő: Vitkovics mint szerb író. Budapest, 1889.; Kosztolányi Zoltán: Vitkovics Mihály élete és írói munkássága. Budapest, 1902.; Rádits Dusán: Vitkovics Mihály. Újvidék, 1909. Szerb részről Jovan Grčić írásait emeljük ki, amelyek a Brankovo Koloban szerbül, a Művészvilágban magyarul jelentek meg.

[26] Letopis Matice srpske 68 (1889) 157: 1–24, 158: 30–58, 159: 30–53.

[27] Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn 1 (1887) 1:1.

[28] 1904-ben jelent meg a hatodik évfolyam.

[29] Uo. 1 (1887-88) 2: 162–164. hasáb.

[30] Az Egyetemes Philologiai Közlönyben jelent meg Hellebrant Árpád éves bibliográfiája, amely a filológiai dolgozatokon kívül a műfordítások adatait is tartalmazza. A XIX. század végétől 1918-ig jelent meg.

[31] Kisfaludy Társaság Évlapjai 24 (1889/90) 26–27.

[32] Belgrád és a szerbek. Magyarország és a Nagyvilág (1867) 73–74.

[33] Verovác Mladén (!): A Cernágorok. (Szerb kútfők nyomán) Uo. 6 (1870) 131.

[34] Sp. J.: A dodola (Szerb népszokás). Hazánk s a Külföld 6 (1870) 2: 669–670.

[35] A montenegrói vladika. Vasárnapi Újság 23 (1876) 195–196.

[36] Az Egy játékos, aki nyer c. regényre gondolunk.

[37] A töméntelen mennyiségű újságcikkből mint jellegzeteseket emeljük ki az alábbiakat: A montenegróiak. Hazánk s a Külföld 6 (1870) 2: 423–426.; Törökország népei és egymáshoz való viszonyuk. Fővárosi Lapok 13 (1876) 418–420.

[38] Tihomir Ostojić: Arany János levele Jovánovics Jánoshoz. Irodalomtörténeti

Közlemények 25 (1915) 242.; Póth István: Jovan Jovanović Zmaj levele Arany Jánoshoz. Világirodalmi Figyelő 6 (1960) 443–446.

[39] Bajza József: Hajnal Márton. 1883–1905. Egyetemes Philologiai Közlöny 30 (1906) 713. Hajnal a Zrínyi- és Frangepán-családnak a horvát s a magyar irodalomban játszott szerepével foglalkozott, valamint kajhorvát problémákkal. A horvát történelem és a magyar nyelv szláv jövevényszavai témakörében publikált recenziókat. E korban fontosak még Szegedy Rezső dolgozatai: A Toldi-trilógia szerb fordítása. Irodalomtörténeti Közlemények 27 (1917) 385–404. stb. Szegedy fenti fejtegetését rosszindulatú szerkesztői megjegyzések kísérik.

[40] Mutatóba néhány cím: Szávics Milán: Vázlatok a szerb irodalom köréből. Művészvilág 4 (1902) 3, 5, 7, 9, 11, 13.; Hadzsics Antal: A szerb színészet Magyarországon. Magyar Szalon 8 (1891) 15: 106–108.; Jankulov Boriszláv: Magyar temetők a Balkán-félszigeten. Ethnographia 25 (1914) 177–179.; Hadzsics Antal: A végzet (Szerb mese.) In: Árvizkönyv Szeged javára. Szerk.: Szász Károly: Budapest, 1880.

[41] A De kár megvénülni c. regényről van szó.

[42] Mátyás király emléke a szlovén népmondákban. Ethnographia 1 (1890) 306–307.

[43] Hellebrant idézett bibliográfiájában van összegyűjtve az anyag.

[44] II. Petrovics Nyegos Péter: Hegyek koszorúja (Gorski vijenac). Ford.: Gyiszálovics Veszelin. Budapest, 1902.

[45] Braniszláv Nusics: Egy káplár emlékeiből. Ford.: Skrbics Tivadar. Budapest, 1903. (Vö.: Letopis Matice srpske 76 (1903) 218: 118.)

[46] Ethnographia 1 (1890) 8. 1890-ben a „Társaság" egyik előadásán hangzott el Antonije Hadžić A magyarországi szerbekről, valamint Iványi István: A szabadkai bunyeváczokról c. előadása. Ez utóbbit közli az ethnographia 2 (1891) 185–200.

[47] Ismét csak a kutatási tendenciákat jelezzük: Bellosics Bálint: Dodola (Adatok az esőcsináláshoz). Uo. 6 (1895) 418–422.; Uő: Baranyamegyei sokácz babonák. Uo. 15 (1904) 216–218.; Uő: Adalékok szerbjeink néphitéhez. Uo. 275–278.; Margalits Ede: Koledák a délszlávoknál. Uo. 11 (1900) 163–167.; Hajnal Ignácz: Bácskai szerb lakodalmi szokások. Uo. 19 (1908) 41–43.; Szegedy Rezső: A délszláv népköltészet Filip Mađarinja. Uo. 25 (1914) 292–298.; Uő: Mátyás királlyá választása a délszláv népköltészetben. Uo. 27 (1916) 47–60.; Uő: Ki volt Janko Szibinyáni? Uo. (1917) 35–42.

[48] Uo. (1909) 321–340.

[49] Szegedy Rezső: Téves felfogás a régi horvát énekek rigómezei ciklusáról. Uo. 24 (1913) 276–283.

[50] A folyóirat beszámol a budai (tabáni) és a pesti szerb templomban megrendezett, Kornelije Stanković emlékére tartott ünnepélyekről: 2 (1891) 51. K. Stanković magyar nyelvű életrajza: Vasárnapi Újság 37 (1890) 50. sz.

[51] Szekulics Géza: Beátrix királyné emléke a délszláv népköltészetben. Századok 47 (1912) 607–613.

[52] Uo. 138–144.

[53] Századok 2 (1868) 494.

[54] Uo. 14 (1880) 168–174, 234–237. Az idézet a 168. lapon.

[55] Uo. 25 (1891). Itt jegyzem meg, hogy szerzőnk tárgyilagos leírást ad egy másik számban A szláv Maticzák címmel. Uo. 29 (1895) 183–186, 282–285. A szerb Maticáról: 183–185, a horvátról: 185–186, a szlovénről: 284, a dalmátról: 285.

[56] Uo. 24 (1890) 507–509.

[57] Jókai Mór Följegyzései. Budapest, 1967. 2: 212, 416, 759, 1: 503, 530.

[58] Dudás Gyula: Szerb volt-e Szerémi? Századok 21 (1887) 462–464.

[59] Thim József: Szláv irodalmi szemle. Uo. 27 (1893) 815–816.

[60] Sziklay László: A századvég ellenzéki irodalmának történetéből. Gáspár Imre. Budapest, 1955. 81–88.

[61] Sebestyén Gyula: Szerbia a magyar történetben. Fővárosi Lapok 13 (1876) 2: 200.

[62] Thim József: A szerbek története a legrégibb kortól 1848-ig. I-III. Nagy-Becskerek, 1892.; Uő: Az Obrenovicsok fellépése a forradalom alatt. Zombor, 1894.; Kállay Béni: A szerb fölkelés története. 1807–1810. Kiadta: Thallóczy Lajos. Budapest, 1909. I-II.; Uő: Geschichte des serbischen Aufstandes. 1807–1810. Hg.: Ludwig Thallóczy. Wien, 1910.

[63] Jókai Mór: Politikai beszédek II. (1876–1896). Budapest (1930.) 23–24, 196, 373.

[64] Margalits Ede: Szerb történelmi repertórium. Budapest, 1918. V. Ez évben jelent meg Horváth János: Petőfi és a szerbus manier c. tanulmánya. Irodalomtörténet 7 (1918) 302–308. Itt a német közvetítés hatására trochaikussá vált deseterac magyar irodalmi sorsáról olvashatunk. Vö. még: Pukánszky Béla: Herder hazánkban I. Herder és a népies irány. Budapest, 1918. A tanulmány behatóan foglalkozik a szláv népköltési gyűjtések, így Vuk Karadžić magyar fogadtatásával.

Rezime

Srpsko-mađarski kulturni kontakti za vreme dualizma

Autor, profesor Katedre za komparativnu književnost na Univerzitetu Atila Jožef u Segedinu, u svojoj studiji analizira kontakte na planu književnosti, folklora, istorijske publicistike i drugih žanrova između srpskog i mađarskog naroda za vreme dualizma u Austrougarskoj monarhiji. Pregledom mađarske štampe ovoga perioda, mogao je da konstatuje živo interesovanje mađarske javnosti za zbivanja u kulturnom životu Srba u Monarhiji, kao i Srba u tadašnjoj Srbiji. Na osnovu navedenih izvora (članaka, studija, prevoda i objavljenih dela) može se zaključiti, da živo interesovanje za balkanski i srpski folklor ima svoj izraziti trend tokom celog veka; to je period objavljivanja i posebnih publikacija iz toga žanra. Poseban akcenat autor stavlja na analizu političkih prilika u samoj Monarhiji, kao i na pokrete Srba, koji su živeli na teritoriji Monarhije. Svoju analizu i konstatacije studija bazira na izrazito velikom fondu do sada manje tretiranih izvornih članaka i studija iz štampe navedenoga perioda. Prema tome, pruža za mađarsko-srpsku književnu, istorijsku i folklornu komparatistiku veoma dragocene izvore za dalja istraživanja.

Summary

Serbo-Hungarian Cultural Relations in the Period of Dualism

The author, professor of the Department of Comparative Literature of the University of Attila József of Szeged analyzes in his essay the relations in the field of literature, folklore, historical journalism and other genres between the Serbian and Hungarian peoples in the Austro-Hungarian Monarchy in the period of dualism. Through the review of the Hungarian publicist writing of this period it is possible to recognize a vivid interest of the Hungarian public for the cultural life of the Serbians in the Monarchy as well as of the Serbians living in Serbia at that time. On the basis of the mentioned sources (articles, essays, translations and published works) it may be concluded that the vivid interest for the Balkan and Serbian folklore has it pronounced trend during the whole century; that is the period of publishing special publications of this genre. The author lays special stress on the analysis of political circumstances in the Monarchy itself as well as on the movement of Serbians who lived in the territory of the Monarchy. The author builds his analysis and statements upon a really great number of authentic articles and essays from the contemporary publicist writing of the quoted period, being rarely treated till now, accordingly, he gives very precious sources for further investigations in the field of the Hungarian-Serbian literary, historical and folklore comparatistics.